

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND LIMBAJUL RELIGIOS ROMÂNESC

NADIA OBROCEA

Limbajul religios românesc cunoaște o multitudine de „fețe” care nu au fost supuse cercetării decât parțial și foarte vag. De altfel, considerăm că o eficace definire a acestuia este posibilă numai prin delimitarea lui în mai multe variante și prin identificarea diferențelor care funcționează în interiorul său. Limbajul religios românesc¹ își asumă o configurație foarte hibridă ce se alimentează dintr-o mare varietate a textelor religioase, deci din caracterul prolific și infinit al „vorbirii”.

Astfel, considerăm că limbajul religios românesc², în ipostaza sa ortodoxă, se diversifică în următoarele variante sau sublimbaje:

1. limbajul biblic;
2. limbajul teologic;
3. limbajul liturgic, care conține, la rândul său, două variante: limbajul de cult propriu-zis și limbajul tehnic de cult;

¹A se vedea și profilul limbajului religios realizat de Niculina Iacob, în *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. I-II, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2000-2001.

²Vom realiza, într-o cercetare viitoare, o analiză, din acest punct de vedere, a limbajului religios catolic românesc.

4. limbajul organizatoric bisericesc, care include și limbajul monahal, de care nu poate fi separat în totalitate³;
5. limbajul omiletic;
6. limbajul catehetic;
7. limbajul istoric bisericesc;
8. limbajul muzical bisericesc.

În stabilirea acestui profil al limbajului religios românesc am utilizat configurația textelor religioase, considerând că „vorbirea” trebuie luată ca reper, în orice tip de apreciere privind norma. Nici stabilirea limbajului religios sau a oricărui limbaj, precum și a oricărui nivel de limbă, stil sau dialect, nu este posibilă fără luarea în considerare a textelor⁴ aferente. Acest fenomen se datorează faptului că norma – interpusă între sistem și vorbire – nu poate fi evidențiată decât printr-o cercetare a textelor. Prin urmare, dacă nu s-ar fi constatat o unitate și o specificitate la nivelul textelor, n-am fi vorbit astăzi despre stiluri ale limbii, niveluri de limbă sau dialecte⁵. În plus, credem că, în afara variantelor limbajului religios deja menționate, acesta nu ar avea același profil. El se constituie din aceste variante care prezintă însă numeroase elemente comune, la toate nivelurile: fonetic, morfologic, sintactic, lexical, textual, grafic etc., conferindu-i caracterul religios, în ciuda diferențelor

³Menționăm, în acest sens, că la conducerea bisericii se află monahi.

⁴Ne referim la conceptul de „text”, așa cum a fost el definit și dezvoltat de Eugen Coșeriu, adică limbaj, considerat ca produs, la nivel individual. Prin urmare, nu excludem o dimensiune orală a textului.

⁵Investigarea stilurilor funcționale, a nivelurilor de limbă sau a dialectelor unei limbi presupune analiza textelor aparținând domeniilor respective, dar stilurile nu trebuie identificate cu textele în interiorul cărora se manifestă. Este adevărat faptul că particularitățile acestora apar la nivelul textelor (fiindcă nu există limbă în afara vorbirii), dar ele funcționează în interiorul normei.

marcante dintre ele. Analizarea în profunzime a subtilităților variantelor limbajului religios se întrezărește a fi o cercetare complexă și un lung parcurs hermeneutic⁶.

Considerăm că, în cadrul limbajului religios, există un limbaj biblic incontestabil, care se caracterizează printr-o normă specifică, în raport cu celelalte variante ale limbajului religios, și care este o adevărată sursă și „cauză” a celorlalte sublimbaje. La nivelul textelor, acestui limbaj îi corespunde, în mod firesc, textul biblic, *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, care rămâne textul fundamental al oricărei culturi ce își asumă o viziune religioasă asupra lumii. Limbajul biblic însuși prezintă o mare varietate de ramificații⁷.

Limbajul teologic, bazat, într-o primă instanță, pe cel biblic, se instituie ca variantă independentă a limbajului religios, asumată de teologi, Sfinți Părinți, clerici, adică realizatori de texte teologice menite să explice și să prezinte dogmele religioase. Și în componența limbajului teologic distingem mai multe variante: limbajul exegetic, dogmatic, de morală etc. Caracteristica esențială a limbajului teologic este aceea că este

⁶În acest sens, a se vedea Paul Ricœur, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică*. II. Traducere și postfață de Ion Pop, Cluj, Editura Echinoc, 1999, p. 114-115: „Poate că o anchetă exhaustivă dezvăluie, dacă ar fi posibilă, faptul că toate formele de discurs alcătuiesc împreună un sistem circular și că conținutul teologic al fiecăruia își primește semnificația de la constelația totală a formelor de discurs. Limbajul religios ar părea atunci ca un limbaj polifonic, susținut de circularitatea formelor”.

⁷Idem, *Experiență și limbaj în discursul religios*, în Jean-Louis Chrétien, Michel Henry, Jean-Luc Marion, Paul Ricœur, *Fenomenologie și teologie*. Prezentare de Jean François Courtine. Traducere de Nicolae Ionel. Cu o postfață de Ștefan Afloroaei, Iași, Polirom, 1996, p. 26-27: „Această viziune a textului este încă aproape de analiza literară, în sensul că ea pune accentul pe toate genurile ținând de marea poetică biblică: discurs narativ, discurs prescriptiv, discurs profetic, discurs sapiențial, discurs imnic, scrisori, parabole etc.”.

un limbaj meta-religios, limbaj în care este explicitată *Biblia*, sunt prezentate dogmele corespunzătoare religiei respective și se dezvoltă conceptul de morală creștină. Dintr-o anumită perspectivă, limbajul teologic ar putea fi asociat limbajului științific, conținând foarte multe caracteristici comune cu acesta și tinzând spre un demers specific științei. Totuși, nu trebuie absolutizat acest punct de vedere, deoarece numeroase texte ale Sfinților Părinți sau ale teologilor sunt adevărate rugăciuni⁸, asemănându-se, astfel, cu limbajul de cult.

Limbajul liturgic este componenta limbajului religios asociată cultului divin, liturgica fiind disciplina care se referă la cultul divin în integralitatea sa, nu numai la Sfânta Liturghie. De aceea, considerăm că, în acest context, termenul *liturgic* este adecvat, el extinzându-și aria semantică de la liturghie la cult. La nivelul textelor, limbajul liturgic corespunde textelor specifice cultului divin. Totuși, trebuie făcută precizarea că limbajul liturgic cunoaște, în opinia noastră, două variante, și anume limbajul de cult propriu-zis și limbajul tehnic de cult. Limbajul de cult propriu-zis se instituie în limbajul specific rugăciunii, Sfintei Liturghii, Sfintelor Taine și celorlalte slujbe religioase, iar limbajul tehnic de cult conține elemente legate de modul de realizare a cultului divin, fiind aproximativ un meta-limbaj de cult. Referindu-ne la textele corespunzătoare acestor limbafe, remarcăm că limbajului de cult propriu-zis îi sunt specifice textele care conțin Sfânta Liturghie și Sfintele Taine, ierurgiile și rugăciunile, iar limbajul tehnic de cult trimite la *tipic* și la o anumită parte din cadrul textelor liturgice,

⁸A se vedea Fericitul Augustin, *Scrieri alese*. Partea întâia. *Confessiones. Mărturisiri*. Carte tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Traducere și indici de Prof. Dr. Docent Nicolae Barbu. Introducere și note de Preot Prof. Dr. Ioan Rămureanu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1985.

adică la pasajele în care se fac precizări privind modul în care trebuie realizate rugăciunile sau oficiate Sfânta Liturghie, Sfintele Taine și celelalte slujbe religioase. L-am numit *tehnic*, deoarece conține informații referitoare la tehnica de realizare a cultului divin. De altfel, în afara acestei raportări la textele la care ne-am referit, limbajul tehnic de cult este constituit dintr-o bogată terminologie. Considerăm că este inoportun să vorbim despre un limbaj bisericesc independent, deoarece biserica nu există și nu poate să existe în afara Sfintei Liturghii și a Sfintelor Taine. Înșiși termenii de *biserică* și de *altar* nu pot fi definiți fără utilizarea conceptului de liturghie, așa cum treptele hirotoniei, preoția, diaconatul, episcopatul nu pot fi concepuți fără raportarea la liturghie.

În legătură cu limbajul de cult ortodox se impune precizarea că este una dintre cele mai conservatoare variante ale limbajului religios. Ne putem referi la această dimensiune arhaică a limbajului de cult, utilizând conceptele de *sincronie* și *diacronie*, așa cum au fost ele prezentate și studiate de Eugen Coșeriu.

Eugen Coșeriu operează opoziția dintre sincronie, în sens strict, și diacronia vorbitorilor, adică ceea ce vorbitorii cunosc astăzi din sincroniile de altădată. Într-o limbă, diacronia reală poate să fie sincronică, afirmă lingvistul. „Să mai observăm acum că într-o limbă literară, într-o limbă de cultură, de cultură scrisă, chiar și diacronia reală poate fi sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă aceste texte mai vechi se cunosc și pot fi reluate, nu numai ca texte, ci și ca funcțiuni elementare, adică pentru acele limbi există un fel de coprezență a diacroniei în sincronie”⁹.

⁹Eugen Coșeriu, în *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Se poate constata faptul că limbajul de cult, adică limba de ritual utilizată în timpul oficierei Sfintei Liturghii, a Sfintelor Taine, a altor slujbe, limba rugăciunilor, prezintă o caracteristică fundamentală, aceea că este o variantă orală, bazată pe repetarea unor texte care provin dintr-o română mai veche, texte ce trebuie reproduse, în repetarea cărora creativitatea nu este permisă.

Se poate spune că limbajul de cult ortodox este un caz de diacronie în starea actuală a limbii române. Acest limbaj nu mai poate fi raportat la limba română actuală, ci funcționează ca o variantă paralelă.

Remarcăm, totuși, o dimensiune a limbajului bisericesc, care nu trimite, în mod direct, la cultul divin, ci la dimensiunea organizatorică și administrativă a bisericii ca instituție (nu a bisericii în calitate de cult), variantă pe care am numit-o limbaj organizatoric bisericesc. Acest limbaj corespunde unei variante administrative și juridice bisericești. La nivel textual, limbajul organizatoric bisericesc se raportează la textele referitoare la statutul și organizarea bisericii și la cărțile de drept bisericesc.

Limbajul omiletic, aferent predicii sau omiliei, conține o normă care subsumează, în general, particularități ale celorlalte sublimbaje ale limbajului religios, dar care prezintă și aspecte independente de acestea, deoarece este un limbaj hibrid, constituit din pasaje din Sfânta Evanghelie, citate din Sfinții Părinți, rugăciuni propriu-zise etc., explicații și precizări ale clericilor, duminica, în cadrul Sfintei Liturghii, sau la alte sărbători religioase. Limbajul omiletic restituie, într-o retorică specială, propovăduirea originară a Cuvântului lui Dumnezeu, „rezolvând”, astfel, una dintre problemele hermeneutice ale religiei creștine¹⁰.

¹⁰Paul Ricœur, *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică*. Traducere și postfață de Horia Lazăr, Cluj, Editura Echinoux, 1999, p. 347-348, 351.

În componența limbajului religios, limbajul catehetic reprezintă o variantă specifică, identificabilă cu un limbaj de tip didactic, al cărei obiect este religia creștină. Catehetica (catihetica) este disciplina care se referă la problemele corelate predării dogmelor unei religii. Trebuie să remarcăm aici, pe lângă varianta clasică pe care și-o asumă limbajul catehetic, și una dintre cele mai interesante forme ale limbajului didactic, care ne trimite cu gândul spre alte tipuri de școli, și anume catehismul.

Limbajul istoric bisericesc – variantă a limbajului religios care prezintă caracteristicile generale ale limbajului istoric – are drept obiectiv expunerea și descrierea datelor esențiale din istoria bisericii ca instituție.

O variantă mai puțin evidentă a limbajului religios – dar, credem noi, care nu se poate contesta – este constituită de limbajul muzical bisericesc, și anume de varianta lingvistică a acestuia. Limbajul „de tip lingvistic” corelat muzicii bisericești se individualizează printr-o bogată terminologie. Acest limbaj se manifestă în textele de teorie a muzicii bisericești sau în textele atașate partiturilor de muzică bisericească.

Așadar, există o diversitate de limbaje-variante, independente și bine definite, dar relaționate unui limbaj religios unic. Toate variantele limbajului religios conțin numeroase particularități comune la nivel fonetic, morfologic, sintactic, lexical, textual – caracteristici ce, în plan practic, se manifestă la nivelul textelor religioase¹¹ –, care le subordonează limbajului religios, dar și caracteristici specifice, care diversifică limbajul

¹¹Luăm în considerare aici și problema deosebit de importantă a suspendării tipurilor de competență, pe care o dezvoltă Eugen Coșeriu. Prin urmare, competența idiomatică (aparținând limbii istorice, ce prezintă o varietate internă) poate fi suspendată de competența expresivă (existentă la nivelul individual al limbajului, „discurs” și „text”), și invers.

religios în mai multe limbaje. Prin urmare, norma limbajului religios se diversifică și ea în mai multe tipuri de norme, de pildă, o normă specifică limbajului biblic ș.a.m.d.

În continuare, vom menționa câteva elemente exemplificatoare, referitoare la norma limbajului religios, la nivel lexical. Termenul¹² *treime* nu apare, ca atare, în limbajul biblic, acesta nu face parte din norma, la nivel lexical, a limbajului biblic, dar face parte din norma limbajului religios, deoarece figurează ca normă pentru alte variante ale acestuia, precum limbajul teologic, limbajul de cult etc. Termenul *trinitate* nu reprezintă o normă pentru limbajul de cult ortodox, dar este o realizare „normală” la nivelul limbajului teologic. Astfel, utilizarea termenului *trinitate* în limbajul de cult este inadecvată, fiind legitimă însă în limbajul teologic. Exemplele referitoare la normă pot viza și celelalte niveluri ale limbii, precum fonetica, morfologia, sintaxa etc.

Coerența și unitatea limbajului religios este asigurată, într-o primă instanță și în cea mai mare măsură, de către nivelul conceptual-semantic. Conceptele religioase îi sunt specifice limbajului religios și numai acestuia, chiar dacă ele pot să fie utilizate și în alte tipuri de limbaje, unde, semiotic vorbind, devin „semne” ale domeniului religiei, în ansamblul său¹³. De pildă, conceptul de Dumnezeu poate fi utilizat în literatură, dar acest fenomen nu transformă conceptul respectiv într-un concept al literaturii.

În concluzie, subliniem faptul că, pentru a putea fi definit, limbajul religios ortodox care se caracterizează prin coerență și diversitate, în același timp, trebuie supus unei investigații lingvistice profunde și de mari proporții.

¹² În aceste exemple, ne referim strict la termeni, nu la concepte.

¹³ A se vedea, în acest sens, Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri și conferințe*, [Iași], Institutul de Filologie română „A. Philippide”, [1994], p. 145-162.

Bibliografie

Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, [Iași], Institutul de Filologie română „A. Philippide”, [1994].

Fericitul Augustin, *Scrieri alese*. Partea întâia. *Confessiones. Mărturisiri*. Carte tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Traducere și indici de Prof. Dr. Docent Nicolae Barbu. Introducere și note de Preot Prof. Dr. Ioan Rămureanu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1985.

Iacob, Niculina, *Limbaajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. I-II, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2000-2001.

Lingvistica integrală. Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Ricœur, Paul, *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică*. Traducere și postfață de Horia Lazăr, Cluj, Editura Echinoux, 1999.

Ricœur, Paul, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică*. II. Traducere și postfață de Ion Pop, Cluj, Editura Echinoux, 1999.

Ricœur, Paul, *Experiență și limbaj în discursul religios*, în Jean-Louis Chrétien, Michel Henry, Jean-Luc Marion, Paul Ricœur, *Fenomenologie și teologie*. Prezentare de Jean François Courtine. Traducere de Nicoale Ionel. Cu o postfață de Ștefan Afloaroaei, Iași, Polirom, 1996.

NOUVELLES CONSIDERATIONS RELATIVES AU LANGAGE RELIGIEUX ROUMAIN

Résumé

L'article se propose de souligner la « polyphonie » du langage religieux orthodoxe roumain et d'investiguer son profil, dans cette perspective.